

JUSTINO MARCINKEVIČIAUS IR VLADO ŠLAITO POLIAI: POETINIO ŽODŽIO GALIMYBĖS

INDRĖ ŽAKEVIČIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Esminiai žodžiai: *kognityvinė poetika, metafora, poetinis tekstas, ikoniškumas, emocija*.

Key words: *cognitive poetics, metaphor, poetic text, iconicity, emotion*.

Naujausi literatūros tyrinėjimai neapsiriboja interpretacijomis ir pastangomis įjungti konkretų kūrinį į tautinės kultūros kontekstą ar pasaulinės literatūros lauką. Tekstą mėginama perskaityti ne tik ieškant jame slypinčios informacijos apie jį sukūrusiojo būsenas ar intencijas, bet ir tikintis nusakyti menamas skaitytojo reakcijas, apibendrinti galimų emocijų skalę, kitaip tariant – pasitelkiant ne tik literatūrologų, bet ir lingvistų ar psichologų sukauptas žinias. Papildžius literatūrologiniams tyrimams tinkamų instrumentų arsenalą, galima tikėtis konkretesnių atsakymų į nuolat kylančius klausimus, dažniausiai vertinamus gana skeptiškai, nesitikint tikslumo ar objektyvumo juos gvildenant. Tokie klausimai (pavyzdžiui: kodėl įvairių autorių panašios stilistikos tekstai sulaukia nevienodo dėmesio, kas nulemia vieno ar kito teksto populiarumą ir pan.?) tampa vis aktualesni *greito vartojimo* amžiuje, kuriančiajam taikantis prie skaitytojų lūkesčių. Kita vertus, naujieji instrumentai puikiai tinka įvairaus meto tekstams *atrakinti*, todėl šiame straipsnyje ir stengiamasi aiškintis dviejų visiškai skirtingų fenomenų – Justino Marcinkevičiaus ir egzilio autoriaus Vlado Šlaito poezijos – prigimtį. Šie poetai yra dviejų visiškai skirtingų polių reprezentantai, todėl bus įdomu pažvelgti į jų tekstus, pasitelkiant kognityvinės poetikos teiginius ir pasigilinant į skirtingo pobūdžio metaforų tinklus.

J. Marcinkevičiaus poezijos audinys nepaprastai tankus, jo poetiniai tekstai sukelia daugybę asociacijų ir pačių įvairiausių laisvųjų vaizdinių. V. Šlaito eilėraštis iliustruoja visai kitokias poezijos galimybes: kone šnekamąją kalbą surašytos atitinkamo grafinio pavidalo eilutės vadinamos poezija, dažniausiai paklusus tik vidinio ritmo diktuojamoms prielaidoms. J. Marcinkevičiaus kūrybos populiarumui galėtų prilygti tik lietuvių poezijos klasikai; V. Šlaito poetinis žodis ir šiandien menkai kam pažįstamas: V. Šlaitui gyvenant emigracijoje (Didžiojoje Britanijoje), išėivijos pasaulyje jo poezija buvo labiau skaitoma nei Bernardo Brazdžionio, tačiau Lietuvoje sulaukė tik pavienių gerbėjų, nors V. Šlaitas buvo pirmasis egzilio poetas, publikavęs sovietinėje lietuvių spaudoje.

Taigi pagrindiniai šiame straipsnyje keliami uždaviniai – pritaikyti kognityvinės poetikos tiesas skaitant skirtingus poetinius tekstus ir pasigilinti į skirtingo pobūdžio metaforų suponuojamus kognityvinius procesus. Tankaus poetinio teksto ir maksimaliai išgryninto poetinio kalbėjimo poveikis skaitytojui galėtų būti labai panašus; tokią hipotezę ir bus stengiamasi patikrinti, tiksliau, argumentuoti ir teoriškai pagrįsti empiriškai patikrintas prielaidas.

Pirmiausiai vertėtų išsiaiškinti, ar analizuoti pasirinktų autorių tekstai ikoniški, ar juos tikrai galima skaityti kaip vadinamosios ikigeštaltinės patirties kodus. „Ikoniškumas – tai priemonės, kurias pasitelkiant poezija kuria juntamo gyvenimo analogą. <...> Eilėraštis – tai tikrovės ikona.“ (Freeman, 2009b, 423). Pasak Wallace'o Stevenco, tasai gyvenimo analogas – tai nei „tapatumas tikrovei, nei jos imitacija, bet vienas iš reikšmingų tikrovės struktūros komponentų, kurį vaizduotė kuria pasitelkdama metaforą“ (Stevens, 1965, 73). Vadinasi, eilėraščiui vertėtų suteikti specifinį statusą: jis turėtų būti suvokiamas kaip specifinė visokeriopos patirties iliustracija, esminė jungtis tarp žmogaus kognityvinių galių ir to, kas objektyviai egzistuoja, bet yra iškraipoma konceptualizacijos procese. Poetinis tekstas – tikrovės ikona – gali būti išivaizduojamas kaip nematomos tikrovės vizualizacija; tik šios ypatingos medžiagos teikiama informacija įsisavinama labai individualiai, priklausomai nuo asmeninių savybių, patirties ir gal net lūkesčių.

Margaret H. Freeman akcentuoja tris ikoniškumo komponentus – imitaciją, izomorfizmą ir motyvaciją, kurie ir galėtų būti suprantami kaip atitinkamų kognityvinių schemų pagrindas (Freeman, 2009). Pati „kognityvumo“ sąvoka nuolat kinta priklausomai nuo atradimų psichologijos srityje: „Iš pradžių „pažinimo“ sąvoka atskirdavo sąmoningo gyvenimo racionalųjį aspektą nuo emocinio ir impulsyvaus. Dabar ji vartojama kalbant apie įvairias informacijos apdorojimo smegenų veiklas nuo tiesiogiai patiriamų stimulų iki subjektyvios patirties organizavimo. <...> pažinimas apima tokius procesus ir reiškinius kaip suvokimas, atmintis, dėmesys, problemų sprendimas, kalba, mąstymas ir vaizduotė“ (Tsur, 2003). Kognityvinės poetikos šalininkai labiausiai gilinasi į vaizduotės lauką ir kartu pripažįsta, jog ši reiškinį sunkiai įmanoma analizuoti atskirtą nuo atminties, mąstymo ar kalbos. Vis dėlto pastanga atsijoti pirminius potyrius apkimbančią informaciją lieka esminė, nors ir sunkiai įgyvendinama dėl paprastos priežasties – specifinės smegenų veiklos. R. Tsuras išryškina šią problemą primindamas, kad kairysis smegenų pusrutulio atsakingas už visą kalbos – logiškos struktūros – produkciją, o dešinysis kontroliuoja emocinius procesus, kurie kalbos atžvilgiu gerokai labiau pasklidę ir sunkiai galėtų sugulti į tvarkingą struktūrą, todėl poezijos pastanga įveikti šią prieštarą ir, pasitelkiant tvarkingą struktūrą, sukurti pasklidusių emocijų efektą išties verta dėmesio ir analizės. „Poetikos objektai – specifiniai literatūros tekste pasireiškiantys dėsniniai, nulemiantys tam tikrus poezijos efektus; <...> gvildenamas žmogaus gebėjimas kurti poetines struktūras ir suprasti jų poveikį...“ (Tsur, 2003). Svarbu atsižvelgti į faktą, kad „poezijos skaitymas neatsiejamas nuo kognityvinių procesų modifikacijos (kartais deformacijos) ir tų procesų pritaikymo atitinkamiems tikslams, į kuriuos tie procesai iš esmės nebuvo nukreipti. <...> Poetinių procesų kognityviniai koreliatai turėtų būti aptariami trimis aspektais – įvertinant normalius kognityvinius procesus, tų procesų modifikaciją ar sutrikdymą ir jų reorganizaciją pagal skirtingus principus“ (Tsur, 2003). R. Tsuro teigimu, poetai žino savų būdų emocijoms būdingo pasklidimo efektui sukurti:

„skaitytojo vaizduotėje jie sužadina peizažą, kuriame taip pat reikia susiorientuoti. Tą orientaciją vertėtų iliustruoti dviem smegenų pusrutuliams būdingais skirtingais informacijos apdorojimo būdais <...>. Dešinysis pusrutulio integruoja sudėtingą objektyvios tikrovės informaciją, ją apdorodamas *intuityviai*, o ne *intelektualiai*. Dešinysis smegenų pusrutulio aktyvinamas tada, kai reikia greitai integruoti vadinamąsias motorines, kinestetines ar vizualiąsias įvestis, mėginant susiorientuoti

erdvėje, todėl skaitant peizažo aprašymus ir veikiant vadinamajai „uždelstajai kategorizacijai“ atitinkamos įvestys suvokiamos kaip labiau išsklidusios“ (Tsur, 2003).

Taigi galima teigti, kad toji savita pasklidimo būseną turėtų sutapti su ikoniškumo – ikikonceptinės tikrovės – bruožais. Įdomu, kiek sėkmingai į vadinamąją ikigeštaltinę būseną nukelia metaforiškasis J. Marcinkevičius ir lakoniškasis V. Šlaitas. Analizuoti pasirinkti eilėraščiai atspindi abiejų autorių braižą ir niekuo neišsiskiria iš bendro jų kūrybos konteksto, todėl juos galima vadinti tipiškais J. Marcinkevičiaus ir V. Šlaito poetiniais tekstais.

Lengviausia rast save pavakary,
tarp akmenio ir paukščio: ten,
kur nieko nėra, o kol žiūri –
iš lėto ima temt.

Ir žvaigždės dideliame dangaus delne –
kaip vaisiai ant nematomų šakų.
Kas tu, kurs rodai į mane,
o aš tave šaukiu?

(J. Marcinkevičius, eil. be pavadinimo)

Viskas sensta ir keičiasi,
tik sena ir kreiva gatveliūkštė popiečio saulėje
pasilieka mažoj atvirutėj nepasikeitusi.
Nusipirksiu šiaudinę kėdę ir atsisėdęs
pasvajosiu mažoj atvirutėj popiečio saulėje,
ir tegu sau gyvenimas bėga tolyn ir keičiasi,
tik tegu atvirutė palieka nepasi5
(V. Šlaitas, „Mažoj atvirutėj“)

Pirmoji J. Marcinkevičiaus teksto eilutė užklumpa netikėtai – užtikrintas tiesmukas teiginys „lengviausia rast“ atsiremia į įvardį „save“: akivaizdžiai sutrikdoma įprasta minčių slinktis, nes savęs ieškojimas dažniausiai siejamas su metafizinio lygmens teiginiais, tiksliau, klausimais, o šiuo atveju pirmąją eilutę pateikiamas, rodos, empirine patirtimi grįstas paprastas atsakymas į kone buitiską klausimą. Aliuzija į kasdienybę kyla perskaičius žodį „lengviausia“, kadangi nesąmoningai panyrama į aktyviosios atminties turinį ir atgaivinamas prasmių laukas, priešingas sunkiasvorei metafizikai – tai, kas lengva, bus ir paprasta, suprantama, kasdieniška. Įvardis „save“ taip pat paveikiamas paprastumo energijos ir savitai modifikuojamas – atribojamas nuo *aš*, įprastos savasties, ir paradoksaliai sudaiktinamas – *save* galima rasti konkrečioje vietoje, konkrečiu metu – *pavakary*. Subtiliai kuriama tikrovės analogija – tikro, esminio buvimo ikona, apimanti sąvokų neįkalintus pojūčius ir emocijas. *Pavakarys* lengvumą ir paprastumą šiek tiek komplikuoja, paskleisdamas pilką šviesą, tirpdančią aiškius kontūrus ir gesinančią aiškumą, tačiau maksimaliai sustiprindamas *emocinės difuzijos* išpūdį. Antrąją eilutę metonimiškai ryškinamas peizažas („tarp akmenio ir paukščio“), išplintantis iki begalybės, kartu išplėsdamas ir menamąjį *aš*, pradanginamą trečiosios eilutės tuštumoje („kur nieko nėra“). *Aš* sutirpsta tuštumoje, sugerdamas visą esaties sodrumą ir kartu jį praturtindamas savimi. Koduojama specifinė cirkuliacija: iš konceptualaus *ego* ištrūkstama į savitą

tikrovės analogą, ikigeštaltinį ar ikisąvokinį *aš*, persismelkiama per taip pat ikigeštaltinę būtį (nes ten „nieko nėra“), vadinasi, įgyjama esminio žinojimo ar tiesiog atšviežinamas jau turimas, suteiktas prigimties, ir aštuntojoje eilutėje grįžtama į konkrečiai suvokiamą, įprastai kategorizuojamą *ego* – „aš tavo šaukiu“.

Perskaičius tekstą (ypač pirmąsias keturias eilutes), lieka ypatingo intymumo išpūdis, tarsi būtų dalijamasi praktiška, naudinga informacija. Tokį išpūdį sukuria sutrumpintos bendratys ir veiksmažodžio esamojo laiko forma – „rast“, „nėr“, „temt“. Šnekamosios kalbos intonacijas perteikia vis trumpėjančios eilutės – tarsi būtų kalbama atsidūstant, išsakant užklupusią mintį kiek pakeltu, paskui vis žemėjančiu balsu. Toks vienu ypu išsakytas sakinyš įreminamas sparčios kategorizacijos¹ mechanizmą išjudinančiu įvaizdžiu „pavakary“ ir veiksmažodžiais „ima temt“; antroji eilutė, gerokai pristabdanti vadinamosios sparčiosios kategorizacijos tempą, gali praslysti pro akis, pasidavus įsivaizduojamo kalbos pliūpsnio inercijai, laiko ir vietos konkretybei, bet trečiosios eilutės pradžia – „kur nieko nėra“ – neišvengiamai sulaukys bėgančią mintį, sudarys prielaidas atsirasti *metaforiniams žemėlapiams* (Freeman, 2009, 169).

Gilles'is Fauconnieris ir Markas Turneris daugiau nei prieš dešimtmetį pasiūlė „persmelkimo“ ar „sulydymo“ (angl. *blending*) sąvoką, kuria grindė savąją konceptualios integracijos tinklo teoriją.² Lydinio (angl. *blend*) modelis parodo, „kaip iš senos informacijos randasi naujos reikšmės. Reikšmė sukuriami braižant metaforinius žemėlapius tarp skirtingų mentalinių erdvių, todėl kognityvinė metafora tampa esminė konstruojant prasmę“ (Freeman, 2009, 169). Pirmajame posme verta kalbėti tik apie metaforinę situaciją, nes konkrečių konceptualiųjų metaforų čia nėra: „metonimijų atveju žemėlapiai braižomi tarp kategorijų, neperžengiant vieno kognityvinio modelio ribų, o ne tarp skirtingų modelių“ (Stockwell, 2002, 110). Gali būti, kad ne konceptualioji metafora, o metaforiška situacija labiau pasitarnauja ikoniškumui ar emocijų difuzijos išpūdžiui sukurti: sparčioji kategorizacija nulemia greitesnę skaitymo tempą, o metonimija apsiriboja vienu kognityviniu modeliu, todėl struktūruojantis kairysis smegenų pusrutulius nebus apkraunamas papildomu darbu, o dešinysis *orientuosis*

¹ Pasak R. Tsuro, „paprastai suaugusieji delsia kategorizuoti kelias sekundės daleles, kol sukaupia reikiamą informaciją, kurios reikia tinkamam sprendimui priimti. <...> Žodžiu pažymėta kategorija sąlygiškai menkai apkrauna kognityvinę sistemą, ja lengva manipuliuoti, kita vertus, kažką pažymėjus žodžiu, prarandama svarbi juslinė informacija, kuri gali būti esminė tinkamam prisitaikymui. Uždelstas kategorizavimas, atvirkščiai, gali per daug jautimiškai apkrauti atminties sistemą; šia perkrova galima pasinaudoti prisitaikant <...>, tačiau gali tekti sugaišti daug laiko ir išleisti energijos. <...> ...be to, uždelstas kategorizavimas gali suponuoti savitą netikrumo tarpsnį, kuris kai kam gali būti gana nemalonus ar net netoleruotinas. Spartus kategorizavimas gali sąlygoti svarbios informacijos prarastį ir išprovokuoti netinkamas prisitaikymo strategijas. <...> Taigi skirtingos kategorizavimo strategijos gali generuoti skirtingas poetines savybes. Taip pat skirtingi poetiniai tekstai gali *prašyti* skirtingų kategorizavimo strategijų.“ (Tsur, 2003).

² Šių mokslininkų darbai pristatomi Dovilės Vengalienės disertacijoje „Lietuvos ir Amerikos internetinių naujienų antraščių ironija remiantis konceptualiąja *blendingo* teorija: lyginamoji analizė“. „Lydinio kūrimo (*blending*) modelis paaiškina, kaip iš senos informacijos randasi nauja reikšmė. Toji reikšmė sukuriami veikiant metaforiniams žemėlapių braižymo procesams, apimantiems skirtingas mentales erdves (mentalinės erdvės – tai maži konceptualieji paketai, susiję su ilgalaikėmis specifinėmis žiniomis, pavyzdžiui, prisiminimais, kurie tam tikroje situacijoje aktyvuojami). Mentalinių erdvių struktūra (*network*) jungia daugelį mentalinių erdvių. Naujo derinio mentalinė struktūra yra integracinė struktūra, kuri gauna įvesties projekcijas iš kitų mentalinių struktūros erdvių ir išplėtoja naują struktūrą, netiesiogiai kylančią iš esamų įvesčių. Konceptualioji metafora ir derinio kūrimo (*blending*) mechanizmas parodo, kad kognityviniai procesai būdingi ir loginiam mąstymui, ir vaizduotės maitinamam kūrybiškumui.“ (cit. iš Vengalienės, 2011).

menamoje poetinių tekstų įvaizdžių sukurtoje specifinio peizažo erdvėje ir sėkmingai įveiks *įkalinančios* kalbos barjerus.

Antrasis posmas pradedamas konceptualiaja metafora „žvaigždės dideliam dangaus delne“, kuri tarsi sudvigubinama antrosios eilutės palyginimu „kaip vaisiai ant nematomų šakų“. Naujos kokybės menamas peizažas kuriamas pirmojo posmo įtvirtintoje virtualybėje, savitos nesvarumo būsenos („tarp akmenio ir paukščio“, „kur nieko nėra“) lauke, todėl minėtos emociinės difuzijos efektas tik dar labiau sustiprinamas, pasitelkiant kosminius įvaizdžius. Pasikartojantis skardusis „d“ kuria ypatingą akustiką ir lengvo siūbavimo išpūdį, „dangaus delnas“ čia suprantamas kaip sauja, todėl ir erdvė „tarp akmenio ir paukščio“ persikelia į begalybę aukštyne nuo paukščio. Menamas išplitimas pratęsiamas antrosios eilutės palyginimu „kaip vaisiai ant nematomų šakų“ – „nematomos šakos“ gali driektis begalybėn. *Dangų* reprezentuoja *delnas, žvaigždes – vaisiai* – tai, kas paliečiama, paragaujama, gerai suprantama ir įprasta. Artumo, jaukumo, gyvasties, pilnatvės jausenas atgaivinantys įvaizdžiai priartina ir tai, kas neapčiuopiama ir nepažinoma. Kognityvinių žemėlapių braižymas „iš esmės yra vienkryptis – metaforos negalima išspręsti atvirkštine tvarka; taikinio kognityvinio modelio struktūra negali perstruktūruoti šaltinio modelio. Vis dėlto literatūros diskurse šitai negalioja. Kai kurios itin stebinančios defamiliarizuojančios metaforos būna tokios paveikios, kad gali priversti skaitytoją permąstyti šaltinio modelį sąsajų su taikiniu kontekste.“ (Stockwell, 2002, 110–111). J. Marcinkevičiaus tekste panašiai ir nutinka: žmogiškasis visa ko matymas ir suvokimas persmelkia objektyvią esamybę, kuri suprantama, bet neišaiškinama: „Kas tu, kurs rodią į mane?“ Galima teigti, kad skaitant šį poetinį tekstą kognityviniai procesai reorganizuojami taikant minėtą atvirkštinės defamiliarizacijos strategiją: vadinamasis šaltinio modelis (dangaus skliauto, žvaigždžių, neaprepiamų erdvių įvestis) permąstomas tarsi priartintas, supaprastintas, pažinomas. Vertinant kognityvinės poetikos šalininkų itin sureikšminamą emociinį eilėraščio lauką akivaizdu, kad vyrauja santūrios, ramios intonacijos; ramybės iliuzijos nesuardo ir lengvas paskutinės eilutės retorinio klausimo nerimas. R. Tsuru teigimu, „emocijos sietinos su pažemintu arba pakeltu gyvybingumo lygiu“ (Tsur, 2003). J. Marcinkevičiaus tekste koduota paviršinė ramybė, anot psichologų, turėtų reikšti pažemintą emocijų lygį (Tsur, 2003), tačiau įsivaizduojamų kognityvinių modelių sandai, nors ir suvokiami veikiant sparčiajai kategorizacijai, nukreipia nuo įprastumo ir reikalauja papildomos energijos srauto, kuris *nesusimaterializuoja* lydinio erdvėje, bet išsisklaido tarp bendrosios mentalinės erdvės ir kelių įvesčių laukų. Vadinasi, ikisąvokinė būseną maksimaliai priartinama tada, kai juntama, suprantama, bet dar nepavadinama. Analizės išvada vienareikšmė: J. Marcinkevičiaus poetinis tekstas išties ikoniškas.

V. Šlaito eilėraščio įvaizdžiai gerokai paprastesni, tarsi ištraukti iš kasdienės buities, neįpareigojantys narplioti kodų, nardant tarp kognityvinių modelių. Ar galima daryti prielaidą, kad tekstas ikoniškas? Pirmąja eilute konstatuojama aksioma: „Viskas sensta ir keičiasi“. Vardažodžių nėra, veiksmožodžiai labai konkretūs ir aiškūs, šnekamosios kalbos intonacija tolygi. Jei ir būtų galima kalbėti apie kokį nors nuokrypį nuo neutralios emociinės būsenos, reikėtų pripažinti, kad emociinis lygmuo yra pažemintas. Antroji eilutė jau brėžia peizažo kontūrus – „tik sena ir kreiva gatveliūkštė popiečio saulėje...“, vadinasi, ryškėja prielaida ikoniškumui reikštis, ikisąvokinės tikrovės analogui formuotis. Įvaizdis „gatveliūkštė“ neįprastas – valiūkiškas, šelmiškas, gal net familiarus, pačiam senėjimui ir kaitai suteikiantis savito pikantiškumo ir žaismingumo. Nusakytas laikas „popiečio saulėje“ lyg ir nėra kuo nors

ypatingas, bet menamam peizažui svarbus: *popiečio saulė* kelia nostalgiskus jausmus, žadina sentimentus, kuria šiltą jaukumą, bet kartu stabilizuoja žodžių „sensta“ ir „sena“ paskleistą emocinį lauką – netrukus saulėlydis. Trečioji eilutė keičia pačią skaitymo kryptį: pradėtas kurti peizažas tarsi sustingdomas „atvirutėj“, pakinta kognityvinio modeliavimo strategija – skaitytojui nebereikia stengtis susiorientuoti įsivaizduojamame peizaže, nes jis supaprastinamas, *suplokštinamas* atvirutėje, fiksuotame atvaizde; iš *tikrovės analogo* persikeliama į savitą poetiniame tekste konkrečiai įrašytą ikoną – *senos ir kreivos gatvėliūkštės* atvaizdą. Galima įsivaizduoti specifinį darinį – ikoną ikonoje, ir toji įrašytoji, *fiktyvioji* poetinio teksto ikona prasklaido besiformuojančią autentišką analogišką tikrovę. Vargu ar nuo to nukenčia skaitytojas: metaforų čia nėra, poetinis kalbėjimas tiesmukas, itin lakoniškas, bet pirmosios-antriosios ir trečiosios eilučių priešara žymi numanomą svarbią tiesą, kuri nėra aiškiai konstatuota, todėl kognityviniai procesai išjudinami, sužadintos emocijos.

R. Tsuras atkreipia dėmesį į poetinius tekstus, kuriuose metaforų labai nedaug arba visai nėra, ir kelia klausimą, „kokiais būdais eilėraštis generuoja intensyvią emocinę atmosferą“ (Tsur, 2003). Atsakymas ganėtinai paprastas: „emocinė kokybė eilėraštyje atsiveria ne tik pasirinkus atitinkamą *pasakymo* būdą, bet ir atitinkamai *parodant*“ (Tsur, 2003). Vizualus įspūdis reikšmingas tiesiant asociacijų tinklus, išjudinant vadinamąją bendrąją mentalinę erdvę. Ketvirtoji eilutė vizualumo įspūdį sustiprina: „Nusipirksiu šiaudinę kėdę...“ Šiaudo geltonumas susilieja su *popiečio saulės* geltoniu, *kėdės* įvaizdis įtvirtina *atvirutės* suponuotą statiką, kuri po truputį nyksta penktojoje eilutėje, o šeštojoje visai dingsta. Penktojoje eilutėje nutinka keistas nuotykis: mintimis persikeliama į *fiktyviąją ikoną – atvirutę*, kurios erdvėje negalioja jokie kasdienybės dėsniai, bet atsiveria keliai svajonėms *popiečio saulėje*. *Šiaudinė kėdė* netikėtai atsiduria *gatvėliūkštėje*, ir akimirksniu išryškėja dar sodresnis antrosios eilutės peizažas, įgijęs skaitytojo asociacijų detalių. Emocinis teksto lygmuo šiek tiek žemesnis (svajonės ir tingi *popiečio saulė* tarsi hipnotizuoja), bet veikiant sparčiai kategorizacijai vyksta aktyvi energijos apykaita tarp įsivaizduojamų mentalinių sričių – poetinio teksto *tikrovės* ir *atvirutės tikrovės*. Pirmoji ir šeštoji eilutės konstatuoja paprastą tiesą, net galima pajusti lengvutę ironiją kasdieniam buvimui. Paskutinėje eilutėje pabrėžiama sąlygiškai pavadinta *fiktyvioji ikona*, tam tikra prasme kurianti viso eilėraščio ikoniškumą, plečianti menamo peizažo erdves ir stiprinanti vizualumą. Skaitant jaučiama kasdienio kalbėjimo, kone banalių tiesų ir pamažu užliejančių emocijų vienovė, kaitos ir menamos galimybės tą kaitą sustabdyti priešprieša, kuri taip pat menama, nes tik svajojama. Akivaizdu, kad pasklidusių, difuziškų emocijų įspūdis sukuriamas, nors aiškių konceptualių metaforų tekste nėra. V. Šlaito tekste *įjungiamas* sparčiosios kategorizacijos mechanizmas, skaityti paprasta, šnekamosios kalbos intonacijos skamba intymiai, specifinė emocinė kokybė perteikiama kaip savita „išsklidusi informacija <...>“, „emocijos“ sąvoka virsta į emocinę kokybę, kitaip tariant, į emocinę atmosferą. Taigi *atmosfera* tampa <...> meno kūrinį persmelkiančios emocinės kokybės metafora – tai tarsi oras, juntamas visur, bet nesugaunamas jokiais pojūčiais“ (Tsur, 2003). Tai ir yra V. Šlaito poetinių tekstų esmė – ypatinga atmosfera, užburianti paprastumu ir apgaubianti vibruojančiu *tikrovės analogo* lauku.

Palyginus poetų J. Marcinkevičiaus ir V. Šlaito tekstus galima daryti išvadą, kad ikoniškumas reiškiasi ne tik patikimai koduotame poetiniame tekste, bet ir lakoniškame eilėraštyje. Gali būti, kad lakoniškoje poezijoje ikoniškumas pasireiškia ryškiau, nes minėta atmosfera skaitytoją apgaubia iškart kategorizuojant, o ne nardant tarp vadinamųjų mentalinių erdvių

ir aiškinantis metaforų prasmes. Vizualus įspūdis veikia stipriau, tik poetinio teksto lauke ganėtinai sunku nusakyti, kas tasai vizualumas yra. Matyt, vertėtų aiškintis, kaip greitai skaitantįjį ištinka vienoks ar kitoks įspūdis, kas greičiau sugeneruoja konkretų vaizdinį – metafora ar atitinkamai parinktas paprastas įvaizdis. Atrodytų, kad pirmenybę reikėtų teikti paprastumui, bet neatlikus tyrimo kategoriškai teigti negalima. Svarbiausia, kad rašančiajam pavyktų sukelti specifinę emocinę būseną. J. Marcinkevičius ir V. Šlaitas mokėjo tai padaryti, nors jų pasirinkti kūrybos principai gerokai skyrėsi.

LITERATŪRA

- Freeman M. H. (2009a). *Minding: Feeling, Form, and Meaning in the Creation of Poetic Iconicity* // Bróne G., Vandaele J. (eds.). *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps* (p. 169–196). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Freeman M. H. (2009b). *Poetic Iconicity* // Chlopicki W., Pawelec A., Pokojaska A. (eds.). *Cognition in Language: Volume in Honor of Professor Elzbieta Tabakowska, Annual Review of Cognitive Linguistics*. Kraków: Tertium.
- Marcinkevičius J. (1988). *Už gyvus ir mirusius*. Vilnius: Vaga.
- Stockwell P. (2002). *Cognitive Poetics. An Introduction*. London, New York: Routledge.
- Šlaitas V. (1997). *Saulė ant šaligatvio*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Tsur R. (2003). *Some Aspects of Cognitive Poetics*. <http://www.tau.ac.il/~tsurxx/> (žiūrėta 2013 03 04).
- Vengalienė D. (2011). *Lietuvos ir Amerikos internetinių naujienų antraščių ironija remiantis konceptualiaja blendingo teorija: lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Indrė Žakevičienė

THE CAPACITIES OF POETIC WORD: THE POLES OF JUSTINAS MARCINKEVIČIUS AND VLADAS ŠLAITAS' POETRY

Summary

The article discusses the capacity of poetry to evoke emotions in two different ways – by using metaphors and with the help of laconic language. The hypothesis that the effect on the reader generated by both a thick poetic text and poetic speech purified to the maximum could be very similar is tested by employing the concepts of cognitive poetics in reading the chosen poetic texts and focussing on the cognitive processes presupposed by different sorts of metaphors. The main task is to discuss the phenomenon of iconicity and to explain particular effects caused by the poems written by two popular Lithuanian authors – Justinas Marcinkevičius and Vladas Šlaitas. The comparison of the chosen texts by the two poets suggests that iconicity is manifested not only in a thickly coded poetic text, but also in a laconic poem. The results of the analysis have shown that iconicity can be created not only by using original conceptual metaphors, but also by specific visual images, which can help the poet not only to say something, but also to show. It may be that iconicity is more pronounced in laconic poetry, because the atmosphere envelops the reader instantly categorizing, rather than diving among the so-called mental spaces and interpreting the meanings of metaphors. The visual impression is stronger, but in the field of a poetic text it is rather difficult to define what this visuality is. Apparently, it is worth to investigate how fast one or another impression occurs to the reader, and which of the two – a metaphor or a simple image selected accordingly – is faster in generating a specific mental image. It would seem that the priority should be given to simplicity, but without a study it can not be stated categorically. Most important thing is that a writer succeeds in provoking a specific emotional state. Marcinkevičius and Šlaitas knew how to do it, even though their creative principles differed significantly.